

A DÉL-DUNÁNTÚLI RÉZKOR KUTATÁSÁNAK HELYZETE ÉS FELADATAI

Referátumunk keretében fölöslegesnek látszik a dél-dunántúli rézkorral kapcsolatos ásatások és feldolgozások terjedelmes lajstromozása.¹ Beszámolóink kiinduló pontja egy kérdésben jelölhető meg: hogyan és milyen mértékben segítették, illetve segíthetik elő a dél-dunántúli régészeti kutatások a rézkor történeti problémáinak körvonalazását?

Ha a régészeti objektumokat és leleteket történeti forrásoknak tartjuk, akkor tekintettel az általuk homályosan tükrözött egykori történeti folyamatok eleve feltételezhető kapcsolatrendszerére, magától értetődőnek tűnik, hogy az egyes korszakok megismerésének fontos feltétele a kisebb egységek – régészeti lelőhelyek és típusok – tüzetes feltárása és elemzése mellett a kutatás körébe bevonható összes területek vizsgálata. Ősrégészeti kutatásunk a legutóbbi időkig elsősorban nem a történeti összefüggések, kapcsolatok megvilágítására, hanem az egyes régészeti kultúrák tipológiai és topográfiai jellegzetességeinek, struktúrájának feltárására irányult. Helytelen lenne ezt a kutatástörténeti tényt kritikai élel említeni, hiszen a konkrét vizsgálatok mélységét és irányát, éppen a történeti szemlélet érvényesítésének lehetőségét, a ténylegesen feltárt forrásanyag, az információk mennyisége szabja meg. Azt pedig, hogy a kutatás jellegéből következő általános tendencia, az információk állandó gyarapodása mellett mennyire visszahúzó hatást gyakorolt az őstörténeti ismeretek gyarapítására az irányítás nélküli, szervezetlen, gyakran párhuzamos, de ritkán közös egyéni kutatások tervszerűtlensége, talán a magyarországi rézkorkutatás sajátos aránytalansága² mutatja legjobban.

Miután a főleg Erdély és a Tiszántúl területén előkerült rézsúkányok szinte a rézkor szimbólumaivá lettek,³ ugyanezen a területen nagyarányú feltáró munka

során jelentős objektumok kerültek felszínre, melyek alapján a kelet-magyarországi rézkori kultúrákat sikerült körülhatárolni.⁴

Elsősorban Kalicz Nándor és Kutzián Ida kutatásai alapján tisztázódott, hogy Kelet-Magyarország területén a rézkor korai szakasza a tiszapolgári kultúrával veszi kezdetét, ezt követően a rokon bodrogkeresztúri kultúra népe uralja a területet.⁵ Életének késői szakaszában Olténia felől újabb népelemek csatlakoznak hozzájuk (Salcuta IV – Hunyadi halom csoport).⁶ Igazolódott, hogy a gödörsíros kurgánok népe⁷ és a badeni kultúra csoportjai ezeket követően,⁸ késői rézkorban, az európai őstörténet egyik legmozgalmasabb szakaszában⁹ terjedtek el a Kárpát-medencében.

A korai és középső rézkor kutatását hazánkban hosszú ideig a tiszapolgári és bodrogkeresztúri kultúrák vizsgálata jelentette. A Dunántúlon csak a későneolitikus lengyeli és a későrézkori badeni kultúra volt ismert. Miután egyrészt tisztázódott, hogy a badeni kultúra csak későbbi lehet mint a bodrogkeresztúri,¹⁰ és bebizonyosodott a tiszai és lengyeli kultúra párhuzamossága,¹¹ elesett az a „jobb híjján” feltételezés, hogy a javarézkorban a Dél-Dunántúlon még a lengyeli, vagy már a korai badeni népesség élt volna.¹² Ugyanekkor Kalicz Nándor kutatásai segítségével előkerült a leglényegesebb hiányzó láncszem; kétségbevonhatatlanul bebizonyosodott, hogy a badeni kultúrát megelőzően ezen a területen a Balaton-Lasinja kultúra népe élt, melynek a továbbélő későneolitikus lakosság mellett észak-balkáni és az Alpok vidékéről való népelemek a legfontosabb összetevői.¹³ Az eredetkérdés tisztázásához főleg a keszthelyi ásatások, a korszakok belső időrendjének megállapításához a topográfiai terepbejárások és kisebb ásatások során elő-

1. Az egyes rézkori kultúrák lelőhelyeit ld.: KALICZ N., JPMÉ 14–15 (1974) 89–93. (Balaton csoport) – TORMA I., VMMK 8 (1969) 93–100. (Bolerázi csoport) – BANNER J., AHung 16 (1956) I. fejezet ld. térkép (Badeni kultúra).
2. V.ö.: KALICZ N., Über die chronologische Stellung der Balaton-Gruppe in Ungarn. Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava 1973, 131.
3. PULSZKY F., A rézkor Magyarországon Bp. 1883.
4. V. ö.: BOGNÁR–KUTZIÁN, I., AHung 52 (1963) 535–541. (További irodalommal.)
5. Uo. 505–556.
6. Uő. SAUSAV 17 (1969) 31–60.

7. KALICZ N., AHung 55 (1968) 57–59. – V. ö.: GAZDAPUSZTAI GY., MFMÉ (1966–67) 91–100.
8. KALICZ N., AÉ 85 (1958) 3–5. ld. még Uő., JPMÉ 14–15 (1974) 6. jegyzet.
9. MELLAART, J., A 34 (1960) 276. – KALICZ N., StA 2. (1963) 85–87. – RENFREW C., PPS 35 (1969) 17–18.
10. V.ö.: Föntebe, 8. jegyzet; KALICZ N., SAUSAV 17 (1969) 195–201.
11. Uő., AHung 22 (1970) 20–22.
12. V.ö., BANNER J.–BOGNÁR–KUTZIÁN, I., AHung 13 (1961) 12.
13. KALICZ N., VMMK 8 (1969) 83–90. – Uő., Über die chronologische . . . 1973, 131–165.

került leletanyag összehasonlító vizsgálata révén volt lehetőség. A badeni kultúra korai, bolerázi csoport néven ismert leletanyagát Torma István különítette el, elterjedését a Dunántúl nagy részén sikerült kimutatnia.¹⁴ Az újkőkor legkésőbbi, a rézkor legkorábbi szakaszának anyaga ismeretlen maradt, bár a szlovákiai eredmények alapján már számolni lehetett azzal, hogy a Dunántúl területén is a Nyitra–Brodzani típusú anyaggal azonos, vagy rokon jellegű kerámiát készítettek a Balaton–Lásinja kultúrát megelőzően.¹⁵ Ennek első bizonyítékait R a c z k i P á l gyűjtötte össze,¹⁶ ezzel a rézkor történetének vázlata, legalább ami a relatív kronológiát illeti, a tiszántúlihoz hasonló részletességgel elkészült.

Az a tény, hogy ennek a feladatnak az elvégzéséhez, tehát több évtizedes lemaradás pótlásához viszonylag rövid idő elengedő volt, véleményünk szerint csak részben magyarázható a kutatómunka intenzitásával. Sokkal lényegesebb tényezőnek tartjuk ebben a vonatkozásban az információs alap szerepét, azt, hogy hazánkban és a környező területeken az összehasonlításra alkalmas leletanyag relatív kronológiája és tipológiai rendszerezettsége, tehát a feldolgozott leletegyüttesek összessége egyre több biztos támpontot ad az újabb anyagok megfelelő értékeléséhez.

Az egyes típusok, illetve a kerámia egyes elemeinek megjelenése, elterjedése, gyakorisága, módosulása vagy eltűnése szinte vég nélküli lehetőséget biztosít a további kisebb tipológiai és relatív kronológiai egységek – csoportok, fázisok és alfázisok – elkülönítésére, hiszen eleve kizárt, hogy akár két azonos jellegű és hasonló korú lelőhely anyaga minden részletében azonos lehetne.

Az őstörténet kronológiai és geográfiai kereteinek tisztázása rendkívül fontos. Kétségtelen, hogy ezeket a szakmai „alpműveleteket” minden további vizsgálatot megelőzően minden leletre nézve el kell végezni, viszont az is nyilvánvaló, hogy a régészeti alpműveletek abszolutizálása végső soron az őstörténeti kutatás feladását, teljes csődjét jelenti. Az, hogy a régész befejezi munkáját az őstörténeti kutatás küszöbén, fakadhat a szakember szubjektív irányultságából, szemléletéből, legtöbbször azonban hazai rézkorkutatásunkat, ezen belül különösen a dél-dunántúli területek kutatását illetően az objektív lehetőségek hiányáról van szó. Míg az említett kronológiai – geográfiai keretek a rendelkezésre álló információk „periódusos rendszerébe” helyezve akkor is megállapíthatók, ha a leletek terepjárársból, szórványból, kisebb leletmentő vagy szondázó ásatásból származnak, az egyes – alkalmasint pontosan körülhatárolt – kultúrák életmódja, történeti fejlődése, társadalmi viszonyai

csak nagyobb arányú telep- és temetőfeltárások eredményeinek sokoldalú vizsgálata alapján közelíthetők meg. Ezeknek az ásatásoknak a hiánya, valamint az a tény, hogy jelentős rézkori és korabronzkori ásatási eredmények közlésre várnak, arra kárhóztatja a kutatót, hogy megfelelő információk híján csak a legóvatosabb feltevések formájában érintse, vagy éppen sseggel megkerülje a gazdasági–társadalmi problémákat.

Úgy tűnik, a további előrelépés elengedhetetlen feltétele, hogy ismert, illetve felderítendő lelőhelyeken korszerű, a szondázás méreteit mindenképpen meghaladó ásatásokkal gyűjtsünk információkat. Ezek feldolgozásához lehetne kapcsolni a szórványos, vagy elszigetelten kis jelentőségű adatokat, valamint az elterjedési térképek tanulságait.

A komplexitás követelménye nem csupán a paleozoológiai, paleobotanikai, kémiai etc. vizsgálatok biztosítását és eredményeik felhasználását jelenti. Egyetlen lelet, típus vagy leletegyüttes sokoldalú, az összehasonlító tipológiát meghaladó szempontú vizsgálata az egykori termelés, szellemi élet, a történeti kapcsolatok egy-egy lényeges vonására mutathat rá.¹⁷ A centeri urnák előkerülése óta a badeni kultúra különleges tárgyainak, illetve objektumainak ilyen elemzése is jól példázza a módszer lehetőségeit.¹⁸ A jól szervezett, a kutatók együttműködésére alapozott rézkorkutatás véleményünk szerint az életmód és környezet lehetséges rekonstrukciójának adatai segítségével az ilyen kisebb elemzések komoly bázisa lehetne, egyre több lehetőséget nyújtana az anyagi kultúra emlékei funkciójának, jelentőségének az eddiginél kevésbé hipotetikus megközelítéséhez. A radiocarbon adatok gyarapítása, rézkori, korabronzkori stratigráfiai feltársa, az említett elemzések elvégzése – szinte mindegyik munkaközösségi feladatot jelent – tenné lehetővé, hogy a nemzetközi kutatás által felvetett, igen nehezen feldolgozható, viszont kulcsfontosságú történeti problémák megoldásához, ha nem is közel, de belátható távolságra kerüljünk.

A leglényegesebbek egyike az életmód kérdése a lengyeli kultúra legkésőbbi szakaszában és a Balaton–Lásinja kultúra idején. Ez, megfelelő adatok híján, felderítetlen. A Balaton–Lásinja kultúrát illetően bizonyosnak látszik, hogy a késői Vinca kultúra ugyanolyan szerepet játszhatott, fejlődésében, mint amilyenről a Vinca–Sopot–Bicske–lengyeli kultúra kapcsolatai tanúskodnak.¹⁹ Ennek az egész kapcsolatrendszernek a megvilágítását K a l i c z N á n d o r kutatásainak köszönhetjük. Problematikus a Balaton–Lásinja kultúra népcsoportjai és a badeni kultúra beköltöző népessége viszonyának kérdése,²⁰

14. TORMA I., VMMK 8 (1969) 91–108.; Uő., Die Boleráz-Gruppe in Ungarn. Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava 1973, 483–512.

15. KALICZ N., Über die Chronologische... 1973, 158.

16. RACZKY P., AÉ 101 (1974) 185–210.

17. Ilyen típusú kitéző feldolgozások: BÓNA I., AÉ 86 (1959)

49–59. – Uő., AÉ 87 (1960) 198–205. – KOVÁCS T., FA 24 (1973) 7–31.

18. KALICZ N., StA 2 (1963) 87., – MAKKAY J., AÉ 90 (1963) 3–16. – Uő., AIR (1963–64), (1965) 11–15. – HORVÁTH L., AÉ 101 (1974) 55–64.

19. KALICZ N.–MAKKAY J., AÉ 99 (1972) 3–14.

20. TORMA I., Die Boleráz-Gruppe... 1973, 506.

nem tisztázott, hogy közös balkáni – anatóliai hagyományaik hogyan működtek közre a középső és késői rézkor váltásának nevezett időszakban.²¹ Ezt a kérdést illetően sokat várhatunk a Dél-Dunántúl lelőhelyeinek további kutatásától, így a részben feltárt andocsi telep feltárásától, az eredmények publikálásától.²²

Fontos kérdés, hogyan sikerül a hazai későrézkori leletanyagot a „badeni kör” egész történeti problematikáján belül értékelni. Ebből a szemszögből kikerkeshetőnek látszik a balkáni – anatóliai kapcsolatok konkrét vizsgálata. Annak kérdése ugyanis, hogy az Ezero–Cernavoda–Boleráz, badeni, Cotofeni kultúrák a korai Helladikum kezdetén, azt megelőzően, vagy éppen annak legvégén terjedtek el,²³ nem pusztán kronológiai, hanem őstörténeti kérdés, melynek megválaszolása elsődrendű feltétele a későrézkor olyan problémái megközelítésének, mint az indo – európai nyelvű népek elterjedése,²⁴ a közös eredetű edénytípusokat használó népek életmódkülönbségei a különböző területeken,²⁵ illetve a későrézkori népesség továbbélésének kérdése.²⁶

Éppen az i. e. III. évezred története szempontjából problematikus leginkább a „hosszú” és „rövid” kronológia vitája.²⁷ Amennyiben ugyanis a rézkori kultúrákat a korrigált radiocarbon adatoknak megfelelően feldatáljuk, akkor a történeti párhuzamok alapján biztosan keltezett bronzkori kultúrák és a rézkor között jelentkező légüres tér csak úgy „tölthető ki”, ha a rézkor egyes szakaszainak feltételezett időtartamát nagymértékben kiterjesztjük, és a legkorábbi bronzkori kultúrák kezdetét is jóval korábbi időre keltezzük.²⁸ Ennek a véleményünk szerint teljesen nyitott kérdésnek a megválaszolása is csak a Balaton–Lásinja–Boleráz–badeni kultúra horizontális és vertikális kapcsolatai további nyomozása révén lehetséges.²⁹ Éppen a Dél-Dunántúl a leginkább alkalmas terület a késői rézkor végső szakasza és a legkorábbi bronzkor történeti kérdései, a Kosztolác–Zók–Somogyvár probléma³⁰ vizsgálatára is.

A középső rézkor kutatásában elért újabb eredmények jelentős része a Veszprém megye területén végzett topográfiai munkáknak köszönhető.³¹ Közismert tény, hogy az összes dél-dunántúli megyékben ilyen minden korszakot átfogó, nagyarányú adatgyűjtés a

jelenlegi feltételek mellett nem végezhető el belátható időn belül. Semmiképpen sem reális tehát egy olyan elképzelés, hogy az őstörténeti problémák további kutatását a rézkort illetően a teljes lelőhelytérkép elkészítése során, illetve annak befejezése után fogjuk megoldani. A továbblépés valóságos lehetőségeinek célszerű kiaknázása viszont már követelmény a terület rézkori kutatását vállaló szakemberek számára.

Szükségesnek látszik a zalai rézkori kutatások folytatása és a Balaton–Lásinja kultúra egyik jelentősebb lelőhelyének feltárása Somogy–Baranya megye területén. Nemigen „tervezhető” középső rézkori temetkezések feltárása, de a terület szemeltartása, régebbi, s K a l i c z N á n d o r eredményei alapján középső rézkorinak meghatározható leletek előkerülési helyének kinyomozása eredményre vezethet. A temetőket illetően ugyanis a középső rézkor kutatása a Dunántúlon még messze elmarad a kelet-magyarországi eredményektől.

Céltudatosan kell kiválogatni a megvizsgálandó pontokat és a feldolgozandó leletegyütteseket, a feldolgozásokat pedig úgy kell előkészíteni, hogy ezek az anyagközlés színvonalát meghaladva megkíséreljék a megtalált objektumok összefüggéseit, szerkezetét és jelentőségét tisztázni.

Elsődrendű feltétele a munka elvégzésének, hogy a rézkori kutatást több szakember végezze, és a korszakra vonatkozó összes ismert adatok birtokában dolgozza ki – egységes módszerek kialakítása után – mondanivalóját.

Mint említettük, mind az anyaggyűjtés, mind a feldolgozás terén egyedül K a l i c z N á n d o r folyamatos kutatásai jelentik ez idő szerint a dél-dunántúli rézkor tudományos vizsgálatát. Ezekhez kapcsolódva részben az andocsi rézkori telep anyagának feldolgozásával, részben T o r m a I s t v á n újabb eredményei birtokában a későrézkori leletanyag felgyűjtése és értékelése révén kell megpróbálkoznunk a rézkori életmódra és társadalomra, a badeni kultúra végső időszakában bekövetkezett történeti eseményekre vonatkozó információk megszerzésével. Ennek a munkának az üteme és mértéke a résztvevők számától, a feldolgozáshoz szükséges apparátus és az ásatási lehetőségek biztosításától függ. Bizonyosnak látszik, hogy amennyiben rendszeres munkára lehetőség len-

21. KALICZ N., JPMÉ 14–15. (1974) 87.; Uő., Über die chronologische ... 1973, 160.

22. DRAVECZKY B., SMF 17 (1970) 6., 10–16. tábla.

23. Ld. fentebb a 9. jegyzetet. Ld. még: MELLAART J., Studia Balcanica 5 (1971) 119–135.

24. GIMBUTAS M., Am. Anthr 65 (1963) 815–836.; GROSSLAND R. A., Studia Balcanica 5 (1971) 234–235. (További irodalommal.)

25. Az Ezero kultúra települései és a magyarországi badeni kultúra kisebb falvai, valamint számos egyéb eltérés a badeni körön belül valószínűleg az eltérő életmód során alakult ki, viszont éppen a lényegi vonások, a termelési struktúra különbségei a formális külső jegek alapján – települési réteg vastagsága, házszerkezet – nehezen tanulmányozhatók.

26. MAKK J., A köror és a rézkor Fejér megyében. Székesfehérvár 1970, 46.

27. V.ö.: PIPOVIC V., RevArch (1965). II. 1–56. – NEUSTUFNY E., SA 16 (1966) 19. – RENFREW C., PPS 36 (1970) 280–311.

28. V.ö.: DUMITRESCU V., D 7 (1963) 498.

29. MORINTZ S.–ROMAN P., Über die Übergangsperiode vom Aeneolithikum zur Bronzezeit in Rumänien. Symposium über die Entstehung und Chronologie ... 1973, 284–291.

30. BÓNA I., SzMÉ (1971–1972) 3–18. (További irodalommal.)

31. KALICZ N., VMMK 8 (1969) 83.

ne, akkor a későrézkorban rendkívül sűrűn lakott Dél-Dunántúl régészeti emlékanyagának „latens” történeti forrásértéke is könnyebben realizálható volna.

Hazánk összes badeni lelőhelyeinek (450–500) jó egyharmada (150–170) arról a területről ismert, melynek északi határát Veszprém, Ny-i határát Nagykani-za vonala jelenti, délről és keletről a Dráva és a Duna határolják.³² Ez a számbeli fölény az ország egyéb területeihez képest a térképen figyelmeztető részletként jelentkezik ugyan, olyan adatok viszont, amelyek pl. egy gazdálkodási egység részletesebb

megismerését szolgálnák, elenyésző mennyiségben ismertek erről a viszonylag sűrűn lakott területről is.

Nem szorul további bizonygatásra, hogy ezen a helyzeten csak alapos feldolgozások és nagyarányú, korszerű, a lehetőség szerint természettudományos vizsgálatokat is bevonó ásatások fognak változtatni. Elképzelhető, hogy ez a kíváncsi is meghaladja a lehetőségeket, viszont ha nem tartjuk szem előtt, akkor a nemzetközileg is elismert magyar rézkorkutatás hagyományai és az európai régészet mai feladatai szempontjából egyaránt alapvető igény marad kielégítetlenül.

Ecsedy István

32. BANNER J., id. m.